

РАЗМИШЛЕНИЯ НАД ОПИТА ВЪРХУ ЧОВЕШКИЯ РАЗУМ ОТ Г-Н ЛОК (1696 г.)

Годфрид ЛАЙБНИЦ (1646–1716)

Откривам тъй много белези на една необикновена проникателност в онова, което ни даде г-н Лок по повод на *човешкия разсъдък*¹ и на *възпитанието*, и считам материята за така важна, та се убедих, че времето което бих отдал на едно такова стойностно четиво не би било пропиляно; още повече, че самият аз усилено съм разсъждавал над засягащото основанията на нашите знания. Това е, което ме накара да оставя върху този лист някои от бележките, що ми дойдоха на ума, четейки неговия *Опит върху разума*. Измежду изследванията не съществува по-важно, понеже то е ключът към всички останали.

Първата книга разглежда главно началата, за които се казва, че са породени заедно с нас самите. Г-н Лок не ги признава - не повече, отколкото и *вродените идеи*. Той без съмнение при това е имал уважителни причини да се възправи срещу обичайните предразсъдъци, тъй като с имена като „идеи“ и „начала“ се злоупотребява във велика степен. Простодушните философи си създават свои начала според собственото им въображение, дори и картезианците – които проповядват една по-голяма точност – не пропускат при случай да се възползват, та да изведат търсени (от тях) идеи като *протяжност*, *материя*, *душа* - желаейки по този начин да избегнат необходимостта да докажат онова, което представят под претекст, че ония, що размишляват над идеите ще открият в тях същото нещо, което откриват и те; т.е., че ония, които навикнат на начина им на мислене - и ще проимат същите виждания като тях: нещо, което е много правдиво. Моето мнение обаче е, че нищо не трябва да се приема като първоначало с изключение на *опита* и на аксиомата за *тъждествеността*; или, което е същото – с изключение на аксиомата за *противоречието*, която е едно първоначало, доколкото инак не би имало никаква разлика помежду истината и погрешността и така всички изследвания биха се веднага прекратили, понеже би станало безразлично да се

¹ Предадените с курсив думи и изрази в оригинала са в разредка; дадените някъде в скоби думи са като помощно допълнение при тълкуването при превода, без да фигурират в оригинала - бел. прев.

каже както „да“, тъй и „не“. Защото никой не би могъл да се въздържа от предпоставянето на това първо начало дотогава, докато има намерение да се впусне в някакви разсъждения.

Всички други истини са доказуеми и аз ценя извънредно високо метода на *Евклид*, който, без да се спре при онова, за което са вярвали, че то вече е било доказано от някои (други) потвърдени идеи, чрез пример показва, че всяка една от страните в триъгълника е винаги по-малка от другите две взети заедно. *Евклид*, съответно, е имал основание да приеме някои аксиоми за подходящи но не затова, защото са първични и непоказуеми, а защото иначе той би спрял изобщо, искайки да достигне до някакви заключения по начин, който да е точно обследване на началата.

Така той предпочел да се задоволи с това, че свел доказателствата до много малък брой положения по начин, по който може да се каже, че ако те са истинни то и всичко, което казва той, е също истинно. Оставил им на другите да покажат самите тия начала, които между другото са вече оправдани от опита; само дето, посредством този опит, в тия въпроси не можем да получим никакво удовлетворение. По тази причина *Аполоний*, *Прокъл* и други поели върху себе си тежобата да докажат някои от аксиомите на *Евклид*. На този подход трябва да бъде подражавано от философите, за да се достигне най-накрая до някакви що-годе утвърдени положения, ако и те да са само предварителни съгласно подхода, който вече споменах.

Що се отнася до идеите, аз дадох някои пояснения към тях в едно малко съчинение, именуващо се „*Размишления над познанието, истината и идеите*“², като би ми се искало да вярвам, че г-н Лок го е видял и прегледал, тъй като за мен – бидейки от хората, които са сговорчиви – нищо не е по-уместно с оглед напредъка в мислите, отколкото: съображенията и забележките на заслужили особи тогава, когато са направени с внимание и искреност. Ще кажа само това, че *истинните*, или – *реалните* – *идеи*, са ония идеи, за които е сигурно, че извеждането им е възможно; останалите са съмнителни или – в случай доказателство на невъзможността им – са въображаеми. Та, по този начин

² В оригинала – на латински; подч. мое – бел. прев.

възможността на идеите се показва колкото *априорно* чрез доказателствата, като тук си служим с възможността на други, по-прости идеи, толкова и *апостериорно* посредством опита, понеже онова което e^3 - на него не би могло да му липсва възможно(-то) битие. Първичните идеи обаче, са ония, чиято възможност е недоказуема, и които в действителност не са нищо друго освен – присъщи свойства на Бог.

Относно онова, за което иде реч – *дали има идеи и истини, които са създадени заедно с нас*, то аз изобщо не намирам за свършено необходимо нито във връзка със започването, нито във връзка с практикуването изкуството на мисленето да се произнасям с решение тук и сега; било то - дали те всички пристигат отвън или пък произхождат от нас самите; ние бихме отсъдили правилно само в случай, че се придържаме към реченото от мен по-горе, и че се движим напред в един подреден строй и без предразсъдъци.

Въпросът за *произхода на идеите и на максимите* ни не е (някак) предварителен във философията; за да го разрешим добре, ние трябва да сме напреднали много. Затова считам, че мога да кажа какво нашите идеи – включително ония за сетимите неща - произхождат от собствените ни дълбини, за което би могло да се оформи съждение въз основа обнародването от мен досежно *природата на общението между субстанциите*, и която (природа) се зове *единство на душата с тялото*. Защото аз открих, че досега тия неща не са били добре разбирани. Въобще не съм на страната на Аристотеловата „табула раза“, а по-скоро - има нещо неизблемо в онова, което Платон наричаше „*припомняне*“. Нещо повече, тъй като имаме не само *припомняне* за всичките си минали мисли, освен него - имаме още и *предчувствие* за всичките си мисли. Вярно е, че то е смътно и без да ги отличаваме, почти както, когато слушам грохота на морето, чувам шума на всичките вълни, които собствено го съставляват, ако и по такъв един начин, че не различавам една вълна от друга. И в един определен смисъл, който вече изясних, е вярно дето не само идеите но – още - и че чувствата ни се раждат из вътрешните ни глъбини, и че душата е по-независима в сравнение с

³ Подч. мое за по-голяма яснота - бел. прев.

онова, което си мислим, макар да си остава истина вовеки, че в нея не се случва нищо, което да не е определено.

Касателно *втората книга*, която в подробности навлиза в идеите, аз си признавам, че доводите на *г-н Лок* да докаже, че *душата понякога съществува без да мисли за нищо* не ми изглеждат убедителни – ако той има предвид това, когато дава името *мисли* на отделни достатъчно забележими, та да бъдат отличени едни от други, и да бъдат удържани (като такива), възприятия. Смятам, че душата – но също така и тялото – никога не са без действие, и че душата никога не е без възприятие. Дори когато спи, всеки има неясно и смътно чувство за мястото в което се намира, както и за други неща. Дори опитът да не ще го потвърди, аз вярвам, че има доказателство за това. Тук работите стоят тъй, както когато ний не можем да докажем почти нищо, стъпили върху опита, относно това, че няма празнота в пространството както и относно това, че в материята покой не съществува. И все пак свързаното с тези въпроси ми изглежда да е получило своето доказателство – това така, както е и според *г-на Лок*.

Със съгласие отбелязвам разликата, която той доста основателно провежда помежду *материята* и *пространството*. Що се отнася обаче до *празнотата* - в нея са вярвали изтъкнати особи. *Г-н Лок* е сред тях, самият аз почти бях убеден в нея, ала преди много време се отказах от това. Несравнимият *г-н Хюйгенс*, който също така беше на страната на празнотата и на атомите, насочи своите разсъждения към доводите ми, както това може да се провери в неговите Писма. Доказателството, почерпено от движението в полза на празнотата, с което *г-н Лок* си служи, предпоставя, че по същината си тялото е (нещо) *твърдо*, както и че (то) се състои от определен брой неогъваеми частици. Защото в такъв случай би било вярно – каквото и крайно число атоми да можем да вземем, че без празнота движението не би се получило, но – че всичките частици на материята са делими и че те могат да се разместват и напластяват.

В тази втора книга има и някои други работи които ме стъписват: да речем, доколкото в глава 17⁴ се казва, че *безкрайността не може да бъде приписана като свойство на нещо, което е различно от пространството, времето и числата*. Аз

⁴ В оригинала: с римски цифри - бел. прев.

съм убеден заедно с г-н Лок, че – собствено – може да се каже, дето въобще не съществуват пространство, време, ни число които да са безкрайни, ами – единствено това (може да се каже), че колкото и голямо да е което да било пространство, време или число, то винаги има едно друго по-голямо от него и така – до безкрай; а също така, че истинно *безкрайното* изобщо не може да бъде открито в някоя състояща се от частици цялост. Съобразно това няма начин то да не се намира някъде другаде а именно – в *абсолютното*, което е без части, и което оказва въздействие върху съставните неща, тъй като самите те произлизат вследствие ограничаването на абсолютното. Оттук и *положителният безкрай*: той, не бидейки различен от абсолютното; та, в този смисъл може да се каже, че съществува една положителна идея за безкрайното, и че тя е предшестваща онази за крайното. Но все пак, отхвърляйки съставното безкрайно, по никакъв начин не отхвърляме онова, което геометрите доказват за *безкрайните последователности*⁵ и в частност – (което доказва) превъзходният г-н Нютон.

Що се отнася до онова, що се казва в глава 30⁶. за *съответните идеи*⁷ – да (така е): позволено е на термините да се дава смисълът, който бива сметнат за подходящ. Затова, без да подлагам на нападки смисъла на г-н Лок, аз правя едно различие по степен вътре в идеите, според което наричам *съответна* тази (идея), при която вече съвсем нищо не остава за обясняване. Или: всичките идеи за сетивните качества, като – за светлината, цвета, топлината – те не съдържайки в себе си нищичко от това естество, въобще и не се броят от мен за спадащи към *съответните* такива; също тъй не се дължи на тях самите, не и *априори*, а на опита (се дължи), че познаваме тяхната действителност или тяхната възможност.

В добавка, в *третата книга*, която се занимава с *думите* или *термините*, има твърде хубави неща. Много вярно е, че не може да се определи всичко, и че сетивните качества изобщо не притежават никаква друга, освен една само *номинална дефиниция*, както и че в този смисъл ние бихме могли да ги наречем *първични*; че не разполагаме със способността да ги снабдим с *реална дефиниция*. Показах разликата между тези два вида определения в Размишленията,

⁵ В оригинала: на латински – бел. прев.

⁶ В оригинала: с римски цифри – бел. прев.

⁷ В оригинала: на латински, с използване на термина „адекватен“ – бел. прев.

упоменати по-горе тук. Номиналната дефиниция обяснява името посредством бележите на нещото, реалната дефиниция обаче води дотам, че *априори* да бъде позната възможността на определеното (нещо). Да кажа още, и че силно приветствам учението на г-н Лок досежно *доказуемостта* на моралните истини.

Четвъртата, т.е. последната книга, в която се разправя за *познанието* на истината, почива върху използването на някои неща, що вече бяха казани от мен. Намирам в нея – както и в предходните книги – една безчисленост добри размишления. Да направя тук подходящите оценки, ще рече значи – аз самият да напиша книга, която да е толкова обширна, колкото е самото това произведение. Само дето ми изглежда, че аксиомите в нея са обмислени малко по-малко, отколкото заслужават. Очевидно това е така, защото с изключение ония (аксиоми) на математиците, те обичайно не (ни) се разкриват като (едновременно) важни и неоспорими; аз самият съм имал повод за изправяне на тоя недостатък. Не подценявам твърдествените едно на друго положения и намирам, че те имат огромна употреба и в анализа. Много е вярно, че познаваме нашето (собствено) съществуване чрез непосреден наглед, но че познаваме онова на Бог посредством доказателство; и че едно струпване на материя, в чиито части няма възприятие, не би произвело нещо което (да) мисли. Съвсем не гледам с лошо око на изнамерения преди няколко столетия довод от *Анселм*, който доказва, че съвършеното същество *трябва*⁸ да съществува, макар да съм на мнение, че на този довод му липсва нещо, доколкото той предполага, че съвършеното същество е възможно (изобщо). Защото ако тази само единствена точка се докажеше допълнително, то и цялото доказателство ще бъде постигнато по един успешен начин.

Що се отнася до познанието на останалите неща, е известно казаното: единствено опитът не стига, та достатъчно да се напредне във физиката. Някой вдълбочен ум ще извлече повече последствия от един твърде обикновен опит отколкото някой друг (ум) от друг, (грижливо) подбран опит; освен всичко друго – и поради това още, че – така да се каже – съществува известно изкуство за провеждане на опитите, известно изкуство за разпитване на природата. По този

⁸ Подч. мое за по-голяма яснота – бел. прев.

начин си остава вечна истината, че няма да се напредне в подробностите (от изучаването) на физиката, ако разчитаме само на опита.

Г-н Лок е на мнението на някои изтъкнати особи, които държат на това, че формата на логиците била нямала широка употреба. Аз имам едно леко различаващо се чувство и често съм намирал, че паралогизмите – вкл. и в математиката – са недъзи (именно) на формата. Същата забележка е направена от г-н Хюйгенс. Добре е да го кажа пак, отново тук: много отлични неща са подценявани, тъй като те така и не получават употребата, на която са способни (за която са предвидени). Ние сме склонни да презираме онова, на което са ни научили в училищата. Вярно е - там поглъщаме много безполезни работи, но е добре да се действа по начина на *Академия делла Круска*⁹, т.е. като доброто се отделя от лошото. Г-н Лок би могъл да направи това, каквото и да е то (за каквото и да става дума) като все повече ни дарява мисли, които съответстват на неговите убеждения. Той е не *проверяващ качеството*, а - по силата на натрупванията – е *преобразител*¹⁰ на даден къс добър метал. Ако той продължи да прави публиката съпричастна (към този процес) - ние ще му бъдем силно задължени.

Преводът е направен по изданието на Й. Ердман, Берлин 1890 г. – стр. 136-9

Превод от фрески език Коста Бенчев,

София, 2018

⁹ Осн. във Флоренция през 1583 г. като научен институт за филологически пуризм – бел. прев

¹⁰ Алхимически термини – бел. прев.

GOD. GUIL. LEIBNITHII
OPERA PHILOSOPHICA

QUAE EXSTANT

LATINA GALLICA GERMANICA

OMNIA.

EDITA RECOGNOVIT E TEMPORUM RATIONIBUS DISPOSITA PLURIBUS INEDITIS AUXIT
INTRODUCTIONE CRITICA ATQUE INDICIBUS

INSTRUXIT

JOANNES EDUARDUS ERDMANN

PHIL. DOCT. ET PROF. PUBL. ORD. IN UNIVERS. HALENS. C. VITEBERG. CONSOC.

PARS PRIOR.

CUM LEIBNITHII EFFIGIE.

BEROLINI

SUMTIBUS G. EICHLERI.

MDCCCXL.

L. P. H.

res, ou d'une fermeté invincible. Comme de l'autre côté, je ne crois pas non plus qu'il y ait une matière parfaitement fluide; et mon sentiment est que chaque corps est fluide en comparaison des plus fermes, et ferme en comparaison des plus fluides. Je m'étonne qu'on dit encore qu'il se conserve toujours une égale quantité de mouvement au sens Cartésien; car j'ai démontré le contraire, et déjà d'excellens Mathématiciens se sont rendus. Cependant je ne considère point la fermeté, ou consistance des

corps, comme une qualité primitive, mais comme une suite du mouvement, et j'espère que mes dynamiques feront voir en quoi cela consiste; comme l'intelligence de mon hypothèse servira aussi à lever plusieurs difficultés qui exercent encore les Philosophes. En effet je crois pouvoir satisfaire intelligiblement à tous ses doutes dont feu Mr. Bernier a fait un livre exposé: et ceux qui voudront méditer ce que j'ai donné auparavant, en trouveront peut-être déjà les moyens.

XLI.

R E F L E X I O N S

SUR L'ESSAI DE L'ENTENDEMENT HUMAIN DE MR. LOCKE.

1 6 9 6.

(John Locke Epistolae. Lond. 1708. — (Des Maizeaux) Recueil de diverses pièces sur la philosophie etc. Ed. II. Amst. 1740. Tom. II. p. 299. — Leibn. Opp. ed. Dutens Tom. II. P. I. p. 218.)

Je trouve tant de marques d'une pénétration peu ordinaire dans ce que Mr. Locke nous a donné sur l'Entendement de l'Homme, et sur l'Education: et je juge la matière si importante, que j'ai cru ne pas mal employer le tems que je donnerois à une lecture si profitable; d'autant que j'ai fort médité moi-même sur ce qui regarde les fondemens de nos connoissances. C'est ce qui m'a fait mettre sur cette Feuille quelques-unes des Remarques qui me sont venues en lisant son Essai de l'Entendement. De toutes les recherches il n'y en a point de plus importante, puisque c'est la clef de toutes les autres.

Le premier livre regarde principalement les principes qu'on dit être nés avec nous. Mr. Locke ne les admet pas, non plus que les idées innées. Il a eu sans doute de grandes raisons de s'opposer en cela aux préjugés ordinaires; car on abuse extrêmement du nom d'idées, et de principes. Les Philosophes vulgaires se font des principes à leur fantaisie: et les Cartésiens, qui font profession de plus

d'exactitude, ne laissent pas de faire leur retranchement des idées prétendues, de l'Eten due, de la Matière, et de l'Ame, voulant s'exempter par-là de la nécessité de prouver ce qu'ils avancent: sous prétexte que ceux qui méditeront les idées, y trouveront la même chose qu'eux; c'est-à-dire, que ceux qui s'accoutumeront à leur manière de penser, auront les mêmes préventions; ce qui est très véritable. Mon opinion est donc qu'on ne doit rien prendre pour principe primitif, sinon les Expériences, et l'Axiome de l'identité, ou ce qui est la même chose, de la contradiction, qui est primitif, puisqu'autrement il n'y auroit point de différence entre la vérité et la fausseté; et que toutes les recherches cesseroient d'abord, s'il étoit indifférent de dire oui ou non. On ne sauroit donc s'empêcher de supposer ce principe, dès qu'on veut raisonner.

Toutes les autres vérités sont prouvables, et j'estime extrêmement la méthode d'Euclide, qui, sans s'arrêter à ce qu'on croiroit être assez prouvé par les prétendues idées, a démontré, par

XII. REFLEXIONS SUR L'ESSAI DE LOCKE.

137

exemple, que dans un triangle un côté est toujours moindre que les deux autres ensemble. Cependant Euclide a eu raison de prendre quelques Axiomes pour accordés, non pas comme s'ils étoient véritablement primitifs et indémontrables; mais parce qu'il se seroit arrêté, s'il n'avoit voulu venir aux conclusions qu'après une discussion exacte des principes. Ainsi il a jugé à propos de se contenter d'avoir poussé les preuves jusqu'à ce petit nombre de propositions; en sorte qu'on peut dire que si elles sont vraies, tout ce qu'il dit l'est aussi. Il a laissé à d'autres le soin de démontrer ces principes mêmes, qui d'ailleurs sont déjà justifiés par les expériences; mais c'est de quoi on ne se contente point en ces matières. C'est pourquoi Apollonius, Proclus et autres ont pris la peine de démontrer quelques-uns des Axiomes d'Euclide. Cette manière doit être imitée des Philosophes, pour venir enfin à quelques établissemens, quand il ne seroient que provisionnels, de la manière que je viens de dire.

Quant aux idées j'en ai donné quelque éclaircissement dans un petit Ecrit qui est intitulé, Méditations de cognitione, veritate, et ideis: et j'aurois souhaité que Mr. Locke l'eût vu et examiné; car je suis des plus dociles, et rien n'est plus propre à avancer nos pensées que les considérations et les remarques des personnes de mérite, lorsqu'elles sont faites avec attention et avec sincérité. Je dirai seulement ici, que les idées vraies ou réelles sont celles dont on est assuré que l'exécution est possible; les autres sont douteuses, ou (en cas de preuve de l'impossibilité) chimériques. Or la possibilité des idées se prouve tant à priori par des démonstrations, en se servant de la possibilité d'autres idées plus simples, qu'à posteriori par les expériences; car ce qui est ne sauroit manquer d'être possible. Mais les idées primitives sont celles dont la possibilité est indémontrable, et qui en effet ne sont autre chose que les attributs de Dieu.

Pour ce qui est de la question, s'il y a des idées et des vérités créées avec nous, je ne trouve point absolument nécessaire pour les commencemens, ni pour la pratique de l'art de penser, de la décider; soit qu'elles nous viennent toutes de dehors, ou qu'elles viennent de nous; on raisonnera juste pourvu qu'on garde ce que j'ai dit ci-dessus, et qu'on procède avec ordre et sans prévention.

La question de l'origine de nos idées et de nos maximes n'est pas préliminaire en Philosophie, et il faut avoir fait de grands progrès pour la bien résoudre. Je crois cependant pouvoir

dire que nos idées, même celles des choses sensibles, viennent de notre propre fond, dont on pourra juger par ce que j'ai publié touchant la nature et la communication des substances, et ce qu'on appelle l'union de l'ame avec le corps. Car j'ai trouvé que ces choses n'avoient pas été bien prises. Je ne suis nullement pour la Tabula rasa d'Aristote; et il y a quelque chose de solide dans ce que Platon appelloit la réminiscence. Il y a même quelque chose de plus, car nous n'avons pas seulement une réminiscence de toutes nos pensées passées, mais encore un pressentiment de toutes nos pensées. Il est vrai que c'est confusément et sans les distinguer; à peu près comme lorsque j'entends le bruit de la Mer, j'entends celui de toutes les vagues en particulier qui composent le bruit total, quoique ce soit sans discerner une vague de l'autre. Et il est vrai dans un certain sens que j'ai expliqué, que non-seulement nos idées, mais encore nos sentimens, naissent de notre propre fond, et que l'Ame est plus indépendante qu'on ne pense, quoiqu'il soit toujours vrai que rien ne se passe en elle qui ne soit déterminé.

Dans le livre second, qui vient au détail des idées, j'avoue que les raisons de Mr. Locke pour prouver que l'Ame est quelquefois sans penser à rien, ne me paroissent pas convaincantes; si ce n'est qu'il donne le nom de pensées aux seules perceptions assez notables pour être distinguées et retenues. Je tiens que l'Ame, et même le corps, n'est jamais sans action, et que l'Ame n'est jamais sans quelque perception. Même en dormant on a quelque sentiment confus et sombre du lieu où l'on est, et d'autres choses. Mais quand l'expérience ne le confirmeroit pas, je crois qu'il y en a démonstration. C'est à peu près comme on ne sauroit prouver absolument par les expériences, s'il n'y a point de vuide dans l'Espace, et s'il n'y a point de repos dans la Matière. Et cependant ces sortes de questions me paroissent décidées démonstrativement, aussi-bien qu'à Mr. Locke.

Je demeure d'accord de la différence qu'il met avec beaucoup de raison entre la Matière et l'Espace. Mais pour ce qui est du Vuide, plusieurs personnes habiles l'ont cru. Mr. Locke est de ce nombre: j'en étois presque persuadé moi-même; mais j'en suis revenu depuis long-tems. Et l'incomparable Mr. Huygens, qui étoit aussi pour le vuide, et pour les atomes, commença à faire réflexion sur mes raisons, comme ses Lettres le peuvent témoigner. La preuve du vuide prise du mouvement, dont Mr. Locke se sert, suppose que le corps est originellement dur, et qu'il est com-

posé d'un certain nombre de parties inflexibles. Car en ce cas il seroit vrai, quelque nombre fini d'Atomes qu'on pût prendre, que le mouvement ne sauroit avoir lieu sans vuide, mais toutes les parties de la matière sont divisibles et pliables.

Il y a encore quelques autres choses dans ce second Livre qui m'arrêtent; par exemple, lorsqu'il est dit, Chap. XVII. que l'infini ne se doit attribuer qu'à l'Espace, au Temps, et aux Nombres. Je crois avec Mr. Locke qu'à proprement parler on peut dire qu'il n'y a point d'espace, de temps, ni de nombre, qui soit infini, mais qu'il est seulement vrai que pour grand que soit un espace, un temps, ou un nombre, il y en a toujours un autre plus grand que lui sans fin; et qu'ainsi le véritable infini ne se trouve point dans un tout composé de parties. Cependant il ne laisse pas de se trouver ailleurs, savoir dans l'absolu, qui est sans parties, et qui a influence sur les choses composées, parce qu'elles résultent de la limitation de l'absolu. Donc l'infini positif n'étant autre chose que l'absolu, on peut dire qu'il y a en ce sens une idée positive de l'infini, et qu'elle est antérieure à celle du fini. Au reste, en rejetant un infini composé, on ne nie point ce que les Géomètres démontrent de *Seriebus infinitis*, et particulièrement l'excellent Mr. Newton.

Quant à ce qui est dit, chap. XXX. de *ideis adaequatis*, il est permis de donner aux termes la signification qu'on trouve à propos. Cependant sans blâmer le sens de Mr. Locke, je mets un degré dans les idées, selon lequel j'appelle adéquate celle où il n'y a plus rien à expliquer. Or toutes les idées des qualités sensibles, comme de la lumière, de la couleur, de la chaleur, n'étant point de cette nature, je ne les compte point parmi les adéquates; aussi n'est-ce point par elles-mêmes, ni à priori, mais par l'expérience, que nous en savons la réalité, ou la possibilité.

Il y a encore bien de bonnes choses dans le livre troisième, où il est traité des Mots ou Termes. Il est très-vrai qu'on ne sauroit tout définir, et que les qualités sensibles n'ont point de définition nominale, et on les peut appeler primitives en ce sens-là; mais elles ne laissent pas de pouvoir recevoir une définition réelle. J'ai montré la différence de ces deux sortes de définitions dans la Méditation citée ci-dessus. La définition nominale explique le nom par les marques de la chose; mais la définition réelle fait connoître à priori la possibilité du défini. Au reste, j'apprends fort à la doctrine de Mr.

Locke touchant la démonstrabilité des vérités morales.

Le quatrième ou dernier livre, où il s'agit de la connoissance de la vérité, montre l'usage de ce qui vient d'être dit. J'y trouve, aussi-bien que dans les Livres précédens, une infinité de belles réflexions. De faire là-dessus les remarques convenables, ce seroit faire un Livre aussi grand que l'Ouvrage même. Il me semble que les Axiomes y sont un peu moins considérés qu'ils ne méritent de l'être. C'est apparemment parce qu'excepté ceux de Mathématiciens on n'en trouve guères ordinairement, qui soient importants et solides: j'ai tâché de remédier à ce défaut. Je ne méprise pas les Propositions identiques, et j'ai trouvé qu'elles ont un grand usage même dans l'Analyse. Il est très-vrai, que nous connaissons notre existence par une intuition immédiate, et celle de Dieu par démonstration; et qu'une masse de matière, dont les parties sont sans perception, ne sauroit faire un tout qui pense. Je ne méprise point l'Argument inventé, il y a quelques siècles, par Anselme, qui prouve que l'Etre parfait doit exister; quoique je trouve qu'il manque quelque chose à cet argument, parce qu'il suppose que l'Etre parfait est possible. Car si ce seul point se démontre encore, la démonstration toute entière sera entièrement achevée.

Quant à la connoissance des autres choses, c'est fort bien dit, que la seule expérience ne suffit pas pour avancer assez en Physique. Un esprit pénétrant tirera plus de conséquences de quelques expériences assez ordinaires, qu'un autre ne sauroit tirer des plus choisies; outre qu'il y a un art d'expérimenter et d'interroger, pour ainsi dire, la Nature. Cependant il est toujours vrai qu'on ne sauroit avancer dans le détail de la Physique qu'à mesure qu'on a des expériences.

Mr. Locke est de l'opinion de plusieurs habiles hommes, qui tiennent que la forme des Logiciens est de peu d'usage. Je serois quasi d'un autre sentiment; et j'ai trouvé souvent que les paralogismes, même dans les Mathématiques, sont des manquemens de la forme. Mr. Huygens a fait la même remarque. Il y auroit bien à dire là-dessus; et plusieurs choses excellentes sont méprisées, parce qu'on n'en fait pas l'usage dont elles sont capables. Nous sommes portés à mépriser ce que nous avons appris dans les Ecoles. Il est vrai que nous y apprenons bien des inutilités; mais il est bon de faire la fonction de la *Crusca*, c'est-à-dire, de séparer le bon du mauvais. Mr. Locke le peut faire autant que qui que ce soit;

- XLII LETTRE A L'ABBÉ NICAISE.

139

et de plus il nous donne des pensées considérables de son propre crû. Il n'est pas seulement Essayeur, mais il est encore Transmutateur, par l'augmentation qu'il donne du bon métal. S'il continuoit d'en faire présent au Public, nous lui en serions fort redevables.